

NOTES ON THE VERBAL CATEGORY OF ASPECT IN THE CONSTRUCTION OF INDIRECT SPEECH

OBSERVATIONS SUR LA CATEGORIE VERBALE DE L'ASPECT DANS LA CONSTRUCTION DU DISCOURS INDIRECT

OBSERVAȚII ASUPRA CATEGORIEI VERBALE A ASPECTULUI ÎN CONSTRUCȚIA DISCURSULUI INDIRECT

Lavinia SEICIUC

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, România

lavinia_seiciuc@yahoo.com

Abstract

Our paper analyzes the way verbal aspect is involved in the changes of verbal forms in the transformation of direct into indirect speech. Latin sequence of tenses consisted of a set of rules that restricted the selection of verbal forms in a subordinate clause. Generally, Western Romance languages have inherited the same restrictions, while they are almost absent in Romanian. In our analysis we will prove that these rules have a logical pattern in Romance, as each form has to be replaced by another, according to three rules: conservation of the mood (or use of a compatible one), conservation of the aspect (perfect is replaced by perfect, imperfect by imperfect) and shifting one step backwards on the temporal axis (from future to present, from present to past, from past to an anterior past, etc.). The novelty of this paper consists in the logical explanation of such substitutions (e. g. why the future of the indicative is replaced by the present of the conditional in Western Romance), based on the aspectual behavior of verbal forms.

Résumé

Notre travail analyse la manière dont l'aspect verbal est impliqué dans les changements soufferts par les formes verbales pendant la transformation du discours direct en discours indirect. La concordance des temps en latin impliquait des règles qui établissait des restrictions sur la sélection des formes verbales des propositions subordonnées. En général, les langues romanes occidentales ont hérité les mêmes restrictions, qui sont presque absentes de la langue roumaine. Pendant notre analyse on essaye de prouver que ces règles suivent un modèle logique dans les langues romanes, où chaque forme sera remplacée par une autre, second les règles suivantes: conservation du mode (ou l'emploi d'un mode compatible), conservation de l'aspect (les formes perfectives se remplacent par formes perfectives, les imperfectives par imperfectives), et le déplacement vers une étape antérieure sur l'axe temporel (du futur au présent, du présent au passé, du passé au passé antérieur, etc.). La nouveauté de cet article réside en l'explication logique de ces substitutions (par ex., pourquoi le futur de l'indicatif est remplacé par le présent du conditionnel dans la romanité occidentale), en conformité au comportement aspectuel des formes verbales.

Rezumat

Lucrarea noastră analizează modul în care aspectul verbal este implicat în schimbările suferite de formele verbale în timpul transformării discursului direct în discurs indirect. Concordanța timpurilor în limba latină presupunea un set de reguli care puneau restricții asupra selecției formelor verbale din propozițiile subordonate. În general, limbile romanice occidentale au moștenit aceleași restricții, aproape absente în limba română. În analiza noastră vom demonstra că aceste reguli urmează un model logic în limbile romanice, unde fiecare formă verbală va fi

înlocuită printr-o alta, conform următoarelor reguli: păstrarea modului (sau folosirea unui compatibil), păstrarea aspectului (formele perfect(ive) vor fi înlocuite prin forme perfect(iv)e, iar cele imperfecte prin forme imperfecte) și deplasarea cu o etapă în urmă pe axa temporală (de la viitor la prezent, de la prezent la trecut, de la trecut la trecut anterior etc.). Noutatea acestui articol constă în explicarea logică a acestor substituții (de ex. de ce viitorul indicativ se înlocuiește prin prezentul condiționalului în romanica occidentală), pe baza comportamentului aspectual al formelor verbale.

Keywords: verbal aspect, indirect speech, *consecutio temporum*, periphrastic conjugation

Mots-clés: aspect verbal, discours indirect, *consecutio temporum*, conjugaison périphrastique

Cuvinte-cheie: aspect verbal, discours indirect, *consecutio temporum*, conjugare perifrastică

0. **Preliminarii.** Articolul de față își propune să urmărească implicarea unei categorii verbale puțin discutate în contextul gramaticilor romanice, cea a aspectului, în construcția regulilor de concordanță a timpurilor pentru acele limbi romanice care urmează modelul latinesc, extrem de strict în ceea ce privește obligativitatea utilizării anumitor timpuri și moduri pentru redarea cronologiei acțiunilor.

Firește, în raport cu situația istorică din indoeuropeana comună [Quiles: 2006, 143-144], limbile romanice tind să se concentreze mai curînd pe ilustrarea raporturilor temporale, fără a acorda o atenție particulară stadiului de desfășurare a acțiunii exprimate de verb. Însă, așa cum se întîmplă în toate limbile flexionare, morfemele gramaticale cumulează diverse funcții, exprimînd simultan mai multe categorii, iar formele din paradigmele de conjugare a verbelor din limbile romanice exprimă, alături de categoria timpului, o categorie intim legată de aceasta, și anume categoria gramaticală a aspectului.

1. **Perfectum vs. infectum** [a se vedea și Seiciuc: 2011, 234-252]. Limba latină făcea distincția între un aspect **perfect(iv)**, numit generic *perfectum*, și un aspect **imperfectiv**, numit *infectum*, care priveau parțial raportarea acțiunilor la diverse repere temporale, însă doar în măsura în care această raportare era relevantă pentru a determina dacă o acțiune este încheiată sau nu. Exprimarea categoriei aspectului se făcea prin formele timpurilor și modurilor din paradigmele verbale, fără a se sluji de alte instrumente gramaticale (deși existau unele instrumente lexico-gramaticale de tipul sufixului *-sc-*, care aducea o nuanță incoativă, sau al sufixului *-are*, care, adăugat la participiul trecut al verbelor, forma noi verbe cu nuanțe frecventative, repetitive, intensive, adică legate, mai curînd, de Aktionsart, decît de categoria propriu-zisă a aspectului).

Formele de *perfectum* din latina perioadei clasice nu distingeau între un aspect *perfectiv* și unul *perfect* [Penny: 2005, 192-193], adică nu interesa decît dacă acțiunea (anterioară, simultană sau posterioară unui reper temporal) era încheiată sau nu, indiferent dacă perioada de timp în care se desfășura acea acțiune includea sau nu momentul vorbirii ori dacă se reflecta, prin consecințele sale, asupra aceluiași moment, iar mai mult ca perfectul prelua funcțiile imperfecte în raporturi de anterioritate relativă la un reper din trecut:

	PERFECTUM	INFECTUM
ANTERIOR	indicativ m. m. ca pf.: CANTAVERAM conjunctiv m. m. ca pf.: CANTAVISSEM	indicativ m. m. ca pf.: CANTAVERAM conjunctiv m. m. ca pf.: CANTAVISSEM
TRECUT	indicativ perfect: CANTAVI conjunctiv perfect: CANTAVERIM	indicativ imperfect: CANTABAM conjunctiv imperfect: CANTAREM
PREZENT	indicativ perfect: CANTAVI conjunctiv perfect: CANTAVERIM	indicativ prezent: CANTO conjunctiv prezent: CANTEM imperativ prezent: CANTA
VIITOR	indicativ viitor II: CANTAVERO	indicativ viitor I: CANTABO imperativ viitor: CANTATO
	participiu trecut: CANTATUM	gerunziu: CANTANDUM infinitiv: CANTARE participiu prezent: CANTANS supin: CANTATUM

Distincția între *perfectiv* și *perfect* se putea face în unele situații prin mijloace sintactice; regulile stricte de concordanță a timpurilor din latină indicau în ce măsură acțiunea din subordonată avea loc într-o perioadă ce includea sau nu momentul vorbirii. Constatăm din schema de mai sus că pentru raportul de anterioritate nu existau mijloace de exprimare specifice care să distingă între un aspect perfectiv și unul imperfectiv, fapt datorat poziției de anterioritate a unei acțiuni față de o altă acțiune trecută; această situație s-a transmis și în limbile romanice, unde există un *mai mult ca perfect*, dar nu avem în nici una din aceste limbi un *mai mult ca imperfect*.

Desigur, imperfectul exprimă acțiuni neterminate, habituale sau repetate într-o anumită perioadă din trecut, așadar raportarea acțiunii verbului la un singur reper sau la mai multe ar fi irelevantă. Limba respinge redundanțele; astfel se explică dispariția unor forme precum imperativul viitor sau conjunctivul viitor, înlocuite cu formele corespunzătoare de prezent, care, prin semantica lor gramaticală, proiectează oricum acțiunea în viitor; tot astfel se justifică și lipsa unui *mai mult ca imperfect*, ale cărui funcții sînt îndeplinite cu succes de către imperfectul propriu-zis.

O dată cu apariția în latina populară a formelor analitice de perfect compus s-a reajustat sistemul de opoziții temporale din latină, cu consecințe asupra opozițiilor aspectuale [a se vedea și Penny: 2005, 193; Seiciuc: 2011, 234-252]. La origine, formele de *habeo + participiu* ale unui verb tranzitiv făceau referire strict la momentul prezent; de exemplu, construcția *ego habeo ollas pictas* însemna inițial „eu dețin niște vase pictate”; situațiile în care subiectul celor două verbe (*habeo* și *pingo*) coincidea („dețin niște vase pictate de mine”) au stat la baza creării perfectului compus din latina populară, pentru că apare implicația „dețin niște vase care au fost pictate de mine (într-un oarecare moment anterior)”. Avem aici, pe de o parte, o trimitere către timpul trecut (momentul executării picturii) și o raportare la prezent (momentul deținerii vaselor). Prin aceste două componente, perfectul compus se opune atât perfectului simplu, cât și prezentului. Cu toate acestea, forma perfectului simplu, *pintavi ollas*, includea, în latina de tip clasic, și sensul exprimat de recent-apărutul perfect compus, așadar perifraza cu *habeo* ajunge să se opună prezentului: *habeo [ollas] pictas* indică faptul că acțiunea exprimată prin verbul *pingo* s-a produs în trecut, că s-a finalizat, dar că rezultatele acestei acțiuni se văd în prezent, în timp ce *pingo* exprimă faptul că acțiunea de a picta are loc în prezent, fără a fi finalizată.

Această nouă opoziție înseamnă o reevaluare a valorilor perfectului simplu, care pierde funcțiile preluate acum de perfectul compus și ajunge, în final, să exprime doar acțiuni finalizate într-o epocă anterioară, fără legătură cu prezentul (sau momentul vorbirii), așadar ajunge să se opună *imperfectului*. În gramaticile romanice se studiază uneori contrastiv perfectul simplu și perfectul compus: primul ca acțiune finalizată în trecut (perfectivă), al doilea ca acțiune desfășurată într-o perioadă de timp care include prezentul sau ale cărei consecințe sînt relevante în prezent (perfectă), cele două forme prezentînd opoziții aspectuale, dar și temporale [vezi și Penny: 2005, 197]. Deși poate fi un exercițiu util pentru studenții români sau francezi, vorbitori ai unor limbi în care perfectul simplu este vestigial, limitat la operele beletristice sau la unele varietăți dialectale, considerăm că este necesară restabilirea

raporturilor originale din epoca latinei vulgare pentru a lămuri mai precis funcțiile fiecăreia dintre cele trei forme verbale: prezent, perfect compus, perfect simplu.

Revenind la discuția anterioară, vom constata că, treptat, se completează, în latina populară, acest sistem de opoziții *perfectum-infectum* exprimate morfologic prin forme temporale, rămânând fără corespondent doar *mai mult ca perfectul*, timp de relație care exprimă o acțiune finalizată anterior unui reper din trecut:

	PERFECTUM	INFECTUM
ANTERIOR	mai mult ca perfect	-
TRECUT	perfect simplu	imperfect
PREZENT	perfect compus	prezent
VIITOR	viitor anterior	viitor

Din inventarul formelor verbale latinești clasice se păstrează în limbile romanice (sau în unele din ele) formele de *infectum* prezent și imperfect (nu și viitorul; imperfectul nu există în română la conjunctiv, iar în franceză este pe cale de dispariție) și formele de *perfectum* mai mult ca perfect (parțial și cu confuzii între indicativ și conjunctiv) și perfect simplu (cele de indicativ în toate limbile romanice); paradigma este completată cu forme analitice realizate cu auxiliare precum *habere* și *esse* (la care se adaugă *tenere*, *volere* și *debere*, mai puțin răspândite), forme care s-au lexicalizat ca atare și au fost incluse în paradigma standard a conjugării verbelor din limbile neolatine moderne.

2. Consecutio temporum în limbile romanice. Limbile provenite din trunchiul comun indoeuropean au avut o evoluție divergentă în ceea ce privește abordarea nuanțelor exprimate prin formele verbale. Există limbi, precum limbile slave sau greaca, unde s-a conservat tendința indoeuropeană de a se pune accentul pe stadiul de desfășurare a acțiunii exprimate de verb și de a se păstra distincția perfect(iv)-imperfect(iv) în detrimentul opoziției trecut-prezent-viitor. În limbile romanice, germanice sau celtice, în schimb, s-au dezvoltat puternic opozițiile temporale trihotomice, aceste limbi fiind mult mai precise în a ordona cronologic faptele decât în a ilustra aspectele perfect(iv)e sau imperfect(iv)e ale acțiunilor exprimate de verbe.

Timpul gramatical este o categorie ce privește raportul de anterioritate, simultaneitate sau posterioritate dintre o acțiune și un moment luat ca reper. În opinia lui Eugen Coșeriu, ordonarea formelor verbale este o combinație de factori pe care el îi numește *nivel* (actual sau inactual) și *perspectivă* (paralelă, retrospectivă sau prospectivă), divizând, astfel, axa temporală în trei *spații temporale* [Coșeriu: 1996, 98]. Aceste spații sau etape vor corespunde etapei prezente (cu forme verbale de prezent, perfect compus, trecut recent, viitor apropiat), celei trecute (forme de perfect, imperfect propriu-zis, mai mult ca perfect, viitor în trecut) și celei viitoare (viitor propriu-zis, viitor anterior).

Pentru stabilirea paradigmelor temporale ale verbelor romanice se ia, de obicei, în considerare ca punct de referință momentul vorbirii, considerat ca prezent generic. Fixând momentul vorbirii ca moment zero, toate celelalte acțiuni se ordonează cronologic pe o axă, având ca reper acest moment și, eventual, încă unul, care fixează un reper secundar în trecut sau în viitor.

În această ordine de idei, constatăm, pe de o parte, că regulile de concordanță a timpurilor în limba română sînt extrem de laxe, fiind posibilă inclusiv folosirea formelor de viitor sau de condițional în propozițiile subordonate, iar decodificarea corectă a cronologiei acțiunilor se face pe baza informațiilor contextuale. Limbile romanice occidentale, pe de altă parte, urmează modelul latin, raportînd fiecare acțiune la două sau mai multe repere, așadar regulile de concordanță a timpurilor nu sînt nicidecum la fel de permissive ca în română. Deși gradul de ambiguitate este mai redus în aceste limbi, nu întotdeauna este suficient de precis pentru decodificarea corectă a cronologiei, deci informațiile contextuale nu sînt de neglijat nici în aceste limbi.

Pentru a ilustra modul în care funcționează aceste reguli în limbile romanice, ne vom referi la cinci dintre ele (în ordine alfabetică: franceză, italiană, portugheză, română, spaniolă), pornind de la șase exemple ilustrative care acoperă cele mai frecvente situații de cronologie a acțiunilor:

	FRANCEZĂ	ITALIANĂ	PORTUGHEZĂ	ROMÂNĂ	SPANIOLĂ
TRECUT	Il dit: «J'ai été / je fus un enfant normal.»	Lui disse: “Fui un bambino normale.”	Ele disse: “Fui uma criança normal.”	El zise: „Am fost / fui un copil normal.”	Él dijo: “Fui un niño normal.”
	Il dit: «Jadis je la voyait tous les jours.»	Lui disse: “Prima la vedevo ogni giorno.”	Ele disse: “Ontem a via todos os dias.”	El zise: „Pe vremuri o vedeam zilnic.”	Él dijo: “Antes la veía cada día.”
	Il dit: «J'ai vécu trois ans à Bucarest.»	Lui disse: “Ho vissuto tre anni a Bucarest.”	Ele disse: “Vivi / tem vivido tres anos em Bucarest.”	El zise: „Am locuit trei ani în București [și încă locuiesc?]”	Él dijo: “He vivido tres años en Bucarest.”
PREZENT	Il dit: «Je suis fatigué.”	Lui disse: “Sono stanco.”	Ele disse: “Estou cansado.”	El zise: „Sînt obosit.”	Él dijo: “Estoy cansado.”
	Il dit: «Venez plus près!»	Lui disse: “Venite più vicino!”	Ele disse: “Vinde mais perto!”	El zise: „Venți mai aproape!”	Él dijo: “¡Venid más cerca!”
VIITOR	Il dit: «Je partirai en voyage.»	Lui disse: “Andrò in viaggio.”	Ele disse: “Irei numa viagem.”	El zise: „Voi pleca într-o călătorie.”	Él dijo: “Me iré de viaje.”

Așa cum se poate constata din tabelul anterior, am ales pentru ilustrare contexte în care verbul *dicendi* este la un timp trecut (perfect simplu); situațiile în care verbul zicerii din discursul-cadru este la prezent nu ridică probleme privitoare la concordanța timpurilor, iar cele în care este la viitor sînt improbabile. De asemenea, se observă că verbele din discursul direct au forme la modul indicativ sau imperativ; am ales aceste forme deoarece, în unele situații, echivalarea lor în discursul indirect se face prin alte moduri. Atunci cînd în discursul direct avem verbe la condițional sau conjunctiv / subjunctiv, echivalarea se face prin forme verbale ale aceluiași mod, echivalarea temporală respectînd regulile pe care le vom discuta mai jos.

Pentru situațiile de mai sus, echivalarea verbelor din discursul direct în subordonata discursului indirect respectă unele reguli gramaticale specifice fiecărei limbi romanice în parte, așa cum reiese din tabelul următor:

	FRANCEZĂ	ITALIANĂ	PORTUGHEZĂ	ROMÂNĂ	SPANIOLĂ
TRECUT	Il dit qu'il avait été un enfant normal.	Lui disse che era stato un bambino normale.	Ele disse que tinha sido / fora uma criança normal.	(lit.) El zise că fusese un copil normal. (fam.) El zise că a fost un copil normal.	Él dijo que había sido un niño normal.
	Il dit que jadis il la voyait tous les jours.	Lui disse che prima la vedeva ogni giorno.	Ele disse que ontem a via todos os dias.	El zise că pe vremuri o vedea zilnic.	Él dijo que antes la veía cada día.
	Il dit qu'il avait vécu trois ans à Bucarest.	Lui disse che aveva vissuto tre anni a Bucarest.	Ele disse que tinha vivido tres anos em Bucarest.	(lit.) El zise că locuise trei ani în București. (fam.) El zise că a locuit trei ani în București.	Él dijo que había vivido tres años en Bucarest.
PREZENT	Il dit qu'il était fatigué.	Lui disse che era stanco.	Ele disse que estava cansado.	(lit.) El zise că era obosit. (fam.) El zise că este obosit	Él dijo que estaba cansado.
	*Il leur dit qu'ils viennent plus près [1].	Lui disse loro che venissero più vicino.	Ele os disse que viessem mais perto.	El le zise să vină mai aproape.	Él les dijo que vinieran / viniesen más cerca.
VIITOR	Il dit qu'il partirait en voyage.	Lui disse che sarebbe andato in viaggio.	Ele disse que iria numa viagem.	(lit.) El zise că avea să plece într-o călătorie. (fam.) El zise că va pleca / o să plece într-o călătorie.	Él dijo que se iría de viaje.

3. **Categoria aspectului în consecutio temporum.** Așa cum reiese din tabelul de mai sus, pentru limbile romanice occidentale regulile de utilizare a timpurilor și modurilor în discursul raportat sau indirect sînt extrem de stricte. Exemplele anterioare au în discursul direct enunțuri în care verbul predicat se află fie la modul indicativ, fie la imperativ. Motivul este unul evident, anume că verbele la conjunctiv / subjunctiv sau condițional din discursul direct se vor echivala, așa cum am afirmat anterior, prin verbe la aceleași moduri în transformarea în discurs indirect, așadar includerea lor în acest studiu nu poate aduce elemente de noutate.

Vom enunța aici un principiu general valabil pentru transpunerea formelor verbale din discursul direct în cel indirect, și anume: **formele perfect(iv)e se vor echivala prin forme perfect(iv)e, iar formele imperfect(iv)e prin forme imperfect(iv)e.** Luînd în considerare situațiile cele mai frecvente [2], vom constata că, în general, perfectul simplu și compus se vor transforma în mai mult ca perfect, prezentul în imperfect, iar viitorul în prezent (cu precizarea că aici prezentul nu va mai fi al indicativului, mod al certitudinii, ci al condiționalului, care introduce o notă de subiectivitate în percepția asupra acțiunii respective; pentru explicația istorică a fenomenului a se vedea *infra*). Pentru a detalia fiecare situație în parte, ne vom referi la exemplele concrete de mai sus, evidențiind, acolo unde este cazul, diferențele dintre limbile romanice.

Prima situație pe care o vom discuta aici este cazul particular al imperativului din discursul direct. Latina avea forme de imperativ prezent și viitor, însă imperativul, prin semantica sa gramaticală, proiectează deja acțiunea verbului în viitor, așadar există aici o redundanță care a fost rezolvată încă din perioada clasică a latinei. Limbile romanice moștenesc formele și funcțiile imperativului prezent afirmativ latinesc; viitorul imperativului nu există în nici o limbă romanică, iar formele negative de prezent urmează modele diferite. Transpunerea imperativului în raportarea discursului direct nu poate fi făcută printr-o formă de imperativ imperfect sau de viitor-în-trecut, deoarece o asemenea formă nu există, așadar echivalarea se va face prin modul cel mai apropiat ca sens gramatical, și anume conjunctivul / subjunctivul, care poate exprima un ordin, o indicație sau un sfat. Din punct de vedere aspectual, imperativul exprimă o acțiune care n-a fost nici măcar începută, cu atât mai puțin finalizată, așadar este un mod asociat aspectului imperfect(iv). Limbile romanice rezolvă situația de trecere de la discursul direct la cel indirect prin echivalarea cu formele conjunctivului / subjunctivului imperfect, fapt ce respectă cele trei direcții: modul (de la imperativ la conjunctiv, pe baza asemănărilor funcționale), timpul (de la un moment de pe axa temporală către un moment din trecut) și aspectul (imperfect prin imperfect). Echivalarea imperativului prin conjunctiv nu este întâmplătoare; în toate limbile romanice, formele de conjunctiv completează paradigma imperativului la formele afirmative de persoanele I și a III-a și, de multe ori, la formele negative.

	FRANCEZĂ	ITALIANĂ	PORTUGHEZĂ	ROMÂNĂ	SPANIOLĂ
DIRECT	Il dit: «Venez plus près!»	Lui disse: “Venite più vicino!”	Ele disse: “Vinde mais perto!”	El zise: „Veniți mai aproape!”	Él dijo: “¡Venid más cerca!”
INDIRECT	*Il leur dit qu'ils viennent plus près.	Lui disse loro che venissero più vicino.	Ele os disse que viessem mais perto.	El le zise să vină mai aproape.	Él les dijo que vinieran / viniesen más cerca.

În exemplele din tabelul de mai sus se constată că cele cinci limbi romanice echivalează imperativul prezent prin formele de conjunctiv / subjunctiv imperfect, cu excepția românei, unde echivalarea se face prin conjunctiv prezent (în română neexistînd un conjunctiv imperfect), și a francezei, unde echivalarea se face prin subjunctiv prezent (imperfectul fiind prea puțin utilizat în vorbirea curentă, deci rezervat textelor beletristice). Acest fapt ar putea avea două explicații: pe de o parte, imperativul prezent este perceput ca un timp al viitorului, prin semantica sa funcțională, așadar deplasarea înapoi pe axa temporală va găsi prezentul ca moment anterior, adică aflat în trecut față de acțiunea exprimată prin imperativ; pe de altă parte, conjunctivul perfect din română sau franceză ar fi nepotrivit din două motive: 1. pentru că este perfect și nu imperfect, și 2. pentru omonimia sa cu modul prezumtiv sau pentru valorile condiționale exprimate de aceste forme, mai ales în română (*să fi venit* sugerează, mai curînd, o acțiune

nerealizată sau nerealizabilă din trecut). Formele de subjunctiv imperfect din italiană, portugheză și spaniolă moștenesc formele de mai mult ca perfect indicativ (cu sufixul *-ra* din latină, în formele spaniole) sau conjunctiv (cu sufixul *-se*, în toate trei limbile).

Cît privește celelalte situații, verbele din discursul direct se află la modul indicativ; cu excepția viitorului, toate celelalte forme se echivalează prin alte forme ale indicativului, cu același tip aspectual și cu o etapă mai vechi (anterioare) pe axa timpului.

Să analizăm în continuare modul în care se echivalează formele verbale din discursul direct după transformarea în discurs indirect, în funcție de tipul aspectual.

1. **Aspectul perfect(iv)**. În limbile romanice moderne, indicativul are patru forme perfect(iv)e, și anume: mai mult ca perfect, perfect simplu, perfect compus, viitor anterior.

2. **Aspectul imperfect(iv)**. În limbile romanice moderne, indicativul are trei forme imperfect(iv)e, și anume: imperfect, prezent și viitor propriu-zis.

Pentru început, vom constata că mai mult ca perfectul este deja un timp de relație care exprimă o acțiune perfectată anterior altei acțiuni, deci nu are nevoie să fie echivalată prin altă formă în situațiile (puține) unde apare în discursul direct.

În toate limbile romanice, perfectul simplu se echivalează prin mai mult ca perfect, fapt care respectă cele trei dimensiuni: modul (indicativ, acțiuni reale), timpul (trecere de la o etapă anume la una anterioară) și aspectul (acțiuni încheiate):

	FRANCEZĂ	ITALIANĂ	PORTUGHEZĂ	ROMÂNĂ	SPANIOLĂ
DIRECT	Il dit: «J'ai été / je fus un enfant normal.»	Lui disse: “Fui un bambino normale.”	Ele disse: “Fui uma criança normal.”	El zise: „Am fost / fui un copil normal” [3]	Él dijo: “Fui un niño normal.”
INDIRECT	Il dit qu'il avait été un enfant normal.	Lui disse che era stato un bambino normale.	Ele disse que tinha sido / fora uma criança normal.	(lit.) El zise că fusese un copil normal. (fam.) El zise că a fost un copil normal.	Él dijo que había sido un niño normal.

Limba română, mai laxă din punctul de vedere al regulilor de concordanță, acceptă păstrarea perfectului în loc de mai mult ca perfect, iar ordonarea cronologică a acțiunilor se face prin decodificarea elementelor contextuale.

Verbele la imperfect vor rămâne neschimbate, pentru că nu există și nu poate exista un „mai mult ca imperfect”, din moment ce acțiunea exprimată este una nefinalizată, deci nu poate fi anterioară alteia:

	FRANCEZĂ	ITALIANĂ	PORTUGHEZĂ	ROMÂNĂ	SPANIOLĂ
DIRECT	Il dit: «Jadis je la voyait tous les jours.»	Lui disse: “Prima la vedevo ogni giorno.”	Ele disse: “Ontem a via todos os dias.”	El zise: „Pe vremuri o vedeam zilnic.”	Él dijo: “Antes la veía cada día.”
INDIRECT	Il dit que jadis il la voyait tous les jours.	Lui disse che prima la vedeva ogni giorno.	Ele disse que ontem a via todos os dias.	El zise că pe vremuri o vedea zilnic.	Él dijo que antes la veía cada día.

Verbele la timpul prezent vor fi înlocuite de verbe la imperfect, ceea ce, din nou, respectă cele trei direcții care ne interesează: modul (indicativ, acțiuni reale), timpul (proiectarea unei acțiuni într-o etapă anterioară) și aspectul (acțiuni neterminate, uzuale, repetate, al căror final este necunoscut, incert sau irelevant). Acest tip de echivalare afectează mai multe forme verbale: perfectul compus, prezentul și viitorul din limbile romanice occidentale.

Să le luăm pe rând. Regula generală pe care am extras-o aici se referă la prezentul indicativ al verbelor din discursul direct:

	FRANCEZĂ	ITALIANĂ	PORTUGHEZĂ	ROMÂNĂ	SPANIOLĂ
DIRECT	Il dit: «Je suis fatigué.»	Lui disse: “Sono stanco.”	Ele disse: “Estou cansado.”	El zise: „Sînt obosit.”	Él dijo: “Estoy cansado.”
INDIRECT	Il dit qu'il était fatigué.	Lui disse che era stanco.	Ele disse que estava cansado.	(lit.) El zise că era obosit. (fam.) El zise că este obosit.	Él dijo que estaba cansado.

Cu excepția românei, care permite și utilizarea prezentului în subordonată în stilurile informale, regula funcționează în toate cele cinci limbi pe care le-am luat drept etalon. Aceeași regulă, de transpunere a prezentului în imperfect, va afecta transformările timpurilor perfect compus și viitor propriu-zis, aceste forme romanice provenind de la structuri perifrastice cu prezentul unui auxiliar, *habeo*, alături de participiu (pentru perfect compus) sau de infinitiv (pentru viitor).

Limbile romanice formează perfectul compus de la construcțiile de tipul *habeo / teneo + participiu*; schimbînd prezentul auxiliarului în imperfect, așa cum ne spune regula enunțată mai sus, vom forma mai mult ca perfectul: *habeo / teneo cantatum* trece la *habebam / tenebam cantatum* în toate limbile romanice (fr. *j'ai chanté - j'avais chanté*, it. *ho cantato - avevo cantato*, port. *tem cantado - tinha cantado*, sp. *he cantado - había cantado*). În română echivalarea se face la fel, cu precizarea că mai mult ca perfectul indicativului este doar sintetic, format cu sufixele *-se* (mai mult ca perfect) și *-ră* (perfect plural), deși există, în limba populară, și un mai mult ca perfect analitic (*am fost cîntat*):

	FRANCEZĂ	ITALIANĂ	PORTUGHEZĂ	ROMÂNĂ	SPANIOLĂ
DIRECT	Il dit: «J'ai vécu trois ans à Bucarest.»	Lui disse: “Ho vissuto tre anni a Bucarest.”	Ele disse: “Vivi / tem vivido tres anos em Bucarest.”	El zise: „Am locuit trei ani în București [și încă locuiesc].”	Él dijo: “He vivido tres años en Bucarest.”
INDIRECT	Il dit qu'il avait vécu trois ans à Bucarest.	Lui disse che aveva vissuto tre anni a Bucarest.	Ele disse que tinha vivido tres anos em Bucarest.	(lit.) El zise că locuise trei ani în București. (fam.) El zise că a locuit trei ani în București.	Él dijo que había vivido tres años en Bucarest.

Un fenomen asemănător se petrece în cazul viitorului propriu-zis, formă verbală provenită în limbile romanice din perifraste de tipul *cantare habeo* sau *habeo (ad) cantare* (ultima are în vedere viitorul popular din română, activ în transformarea din discurs direct în discurs indirect). Construcțiile perifrastice din latina populară au generat formele aglutinate pe care le cunoaștem astăzi în limbile occidentale, care lasă aparența falsă a unor forme sintetice de rădăcină + desinență: **cantare habeo** > fr. *chanterai*, it. *canterò*, port. *cantarei*, sp. *cantaré*
habeo (ad) cantare > v. rom. *am a cînta*, rom. mod. *am să cînt* (cu înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, trăsătură balcanică)

Echivalarea formelor de viitor în limbile romanice respectă principiul de mai sus, *prezentul prin imperfect*, adică prezentul auxiliarului *a avea* va fi înlocuit prin imperfectul auxiliarului *a avea*, ajungînd, astfel, la formele condiționalului prezent [a se vedea și Menéndez Pidal: 1985, 322 *et seq.*; Nyrop: 1903, 152 *et seq.*]. Nu este o simplă coincidență, această echivalare atestă faptul că asemenea corespondențe aveau loc încă din latina populară, adică înainte de aglutinarea auxiliarului la infinitivul verbelor de conjugat, de aceea s-au și generalizat în toate limbile romanice:

cantare habebam > fr. *chanterais*, port. *cantaria*, sp. *cantaría*

habebam (ad) cantare > rom. mod. *aveam să cînt* (cu înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, trăsătură balcanică)

Transformările observate asupra exemplelor contextuale sînt următoarele:

	FRANCEZĂ	ITALIANĂ	PORTUGHEZĂ	ROMÂNĂ	SPANIOLĂ
DIRECT	Il dit: «Je partirai en voyage.»	Lui disse: “Andrò in viaggio.”	Ele disse: “Irei numa viagem.”	El zise: „Voi pleca într-o călătorie.”	Él dijo: “Me iré de viaje.”
INDIRECT	Il dit qu'il partirait en voyage.	Lui disse che sarebbe andato in viaggio.	Ele disse que iria numa viagem.	(lit.) El zise că avea să plece într-o călătorie. (fam.) El zise că va pleca / o să plece într-o călătorie.	Él dijo que se iría de viaje.

Observăm și aici două excepții: pe de o parte, româna care permite folosirea viitorului în subordonată, iar forma de imperfect a auxiliarului *a avea* + *conjunctiv* nu este un condițional, ci viitorul anterior popular; pe de altă parte, italiana, care face notă discordantă față de celelalte limbi romanice prin aceea că nu formează prezentul condiționalului din **imperfectul** auxiliarului latinesc, ci din **perfectul** auxiliarului: *cantare* + *habui* [4].

4. **Concluzii.** Am făcut mai sus observația că formele verbale din discursul direct se echivalează în discursul raportat prin forme care țin seama de trei parametri: *timpul* (se transformă în forma corespunzătoare momentului imediat anterior de pe axa timpului), *modul* (se echivalează prin forme ale aceluiași mod, acolo unde acestea există, sau prin forme ale unui mod compatibil prin semantica sa gramaticală) și *aspectul* (formele perfect(iv)e se înlocuiesc prin forme perfect(iv)e, iar cele imperfecte prin forme imperfecte). Pornind de la această observație, ajungem la concluzia că toate transformările de la indicativ (cu excepția cazului în care verbul din discursul direct este la perfect simplu) se justifică, de fapt, prin **transpunerea prezentului în imperfect**, de obicei la nivelul auxiliarului:

PREZENT		IMPERFECT	
ind. prez.	<i>canto</i>	ind. imperf.	<i>cantabam</i>
ind. perf. comp.	<i>habeo cantatum</i>	ind. m. m. ca pf. (pop.) rom.	<i>habebam cantatum</i> <i>habeo esum cantatum</i> (am fost cîntat)
ind. viitor (pop.) v. rom. (pop.) rom.	<i>cantare habeo</i> <i>habeo ad cantare</i> <i>habeo si cantem</i>	cond. prez. (pop.) v. rom. (pop.) rom.	<i>cantare habebam</i> <i>habebam ad cantare</i> <i>habebam si cantem</i>
ind. viitor anterior [5]	<i>habere habeo cantatum</i>	cond. trecut	<i>habere habebam cantatum</i>

În limba română este evident faptul că formele considerate populare s-au bucurat de o circulație mai intensă, fapt care justifică și transformarea, de pildă, a viitorului literar tot în forma provenită din transformarea formei populare: *voi cînta* - *aveam să cînt*. Considerăm că aceste observații nu sînt doar binevenite prin natura lor istorică, ci pot constitui instrumente utile în predarea limbilor romanice, mai ales a celor occidentale, pentru că oferă explicații logice unor fenomene gramaticale greu de deprins pentru vorbitorii de limba română, unde, așa cum am văzut, regulile de concordanță a timpurilor în raportarea discursului direct sînt aproape inexistente.

Referințe

- [1] Precizăm că în limba franceză construcția firească ar fi una cu infinitivul: *Il leur dit de venir plus près*.
- [2] În toate situațiile discutate în acest articol, verbul *dicendi* din discursul-cadru este la un timp trecut (perfect).
- [3] În vorbirea curentă, franceza și româna au înlocuit perfectul simplu cu cel compus, care a preluat funcțiile și sensurile gramaticale ale celui dintâi.
- [4] Trebuie să facem precizarea, însă, că formele de tipul *cantare habui* (**hebui*) sînt tipice pentru dialectul toscan, care a stat la baza formării limbii italiene literare; formele de tipul *cantare habebam*, comune cu cele din celelalte limbi romanice, există în multe dialecte italiene și în limba scrierilor poetice (lema *Grammatica Storica*, în Vittorio Formentin: 2010).
- [5] Româna face excepție: viitorul anterior, rar folosit în limba română, se construiește după modelul *vol(e)o esse cantatum* (*voi fi cîntat*), iar echivalarea după regula enunțată ar fi forțată: *voi fi fost cîntat*; în general viitorul anterior nu se transformă în altă formă verbală, ci este păstrat ca atare.

Bibliografie

- Chevalier, J.-C. et alii, *Grammaire Larousse du français contemporain*, Larousse, Paris, 1964.
- Coseriu, Eugenio, *El sistema verbal románico*, Siglo XXI Editores, Coyoacán-Madrid, 1996.
- Devoto, Giacomo, *Storia della lingua italiana*, Rizzoli Editore, Milano, 1977.
- Formentin, Vittorio, *Grammatica Storica*, în R. Simone (coord.), *Enciclopedia dell'Italiano*, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma, 2010.
- Irimia, Dumitru, *Grammatica limbii române*, Editura Polirom, Iași, 1997.
- Manoliu Manea, Maria, *Grammatica comparată a limbilor romanice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971.
- Menéndez Pidal, Ramón, *Manual gramática histórica española*, Espasa-Calpe, Madrid, 1985.
- Nyrop, Kristoffer, *Grammaire historique de la langue française*, Ernst Bojesen, Leipzig/New York/Paris, 1903.
- Penny, Ralph, *Gramática histórica del español*, Ariel, Barcelona, 2005.
- Quiles Casas, Carlos, *Europaio: A Brief History of the European Language*, Dnghu/Europaio, Badajoz, 2006.
- Sala, M., *De la latină la română*, Univers Enciclopedic, București, 1998.
- Seiciuc, Lavinia, *Español (El aspecto: p. 234-252) și De la latină la limbile romanice (p. 369-428)*, în Gina Măciucă (editor), *Identitatea lexicală și morfologică a limbii române în contextul multilingvistic european. Consonanțe și disonanțe*, I: *Verbul*, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2011.
- Vásquez Cuesta, P.; Méndez da Luz, M. A., *Gramática portuguesa*, Gredos, Madrid, 1971.